

Samen de boer op

Kennisuitwisseling tussen WUR en HBO in de praktijk

Eindrapport WURKS-project 'Seminar Duurzame Veehouderijsystemen - Varkens en Pluimvee'; 17 t/m 21 november 2008.

Wanka Lelieveld
projectnummer WURKS 2008-05
Januari 2009

Inhoudsopgave

Inleiding	5
1. Samen de boer op; een beschrijving van het seminar	6
1.1 Opzet en organisatie	6
1.2 Introductie en startbijeenkomst.....	7
1.3 De excursieweek.....	7
2. Evaluatie	9
2.1 Proces	9
2.2 Inhoud.....	10
2.3 Doelstelling.....	12
2.4 Vorm.....	13
2.5 Toekomst	14
2.6 Tot slot.....	15
Bijlagen:	
1 Presentatie Introductiebijeenkomst.....	16
2 Voorbeeld takenlijst.....	18
3 Programma Seminar Duurzame Varkens- en Pluimveehouderij.....	19
4 Beschrijving van dag tot dag	20
5 Evaluatie studenten.....	23
6 Evaluatieformulier docenten.....	26
7 Richtlijnen voor rapportage voor WUR-studenten.....	27

Inleiding

Dit rapport is een beschrijving en evaluatie van het project ‘Seminar Duurzame Veehouderijsystemen’ – Varkens- en pluimveehouderij. Het seminar is georganiseerd in het kader van WURKS (Wageningen UR Knowledge Sharing), een programma vanuit Wageningen UR dat de benutting van kennis van Wageningen UR in het groene onderwijs wil stimuleren.

WO- en HBO-studenten krijgen normaal gesproken in hun opleidingstraject nauwelijks met elkaar te maken. Dit seminar is gericht op kennisuitwisseling op het gebied van duurzame veehouderij tussen Wageningen Universiteit en verschillende HBO-opleidingen met betrekking tot actuele thema’s in de intensieve veehouderij; HAS Den Bosch, CAH Dronten en Van Hall Larenstein. Het seminar is een ‘pilot’ met het oog op een bredere samenwerking tussen genoemde partners en bouwt voort op een eerder RIGO-project waarin WUR-studenten hebben samengewerkt met MBO-studenten van het Groenhorst College in Barneveld. Het is het tweede seminar in een serie. Het is voorafgegaan door een Seminar Duurzame melkveehouderij, dat eerder plaatsvond met deelnemers van WUR en AOC Friesland. Op dit moment wordt er tevens gewerkt aan de opzet van een seminar tuinbouw.

Als vorm is gekozen voor een intensieve excursieweek. Elke dag staat in het teken van een bepaald thema. Bedrijfsexcursies bij gedreven boeren laten zien hoe een samenhangende bedrijfsfilosofie in praktijk wordt gebracht; presentaties van onderzoekers geven een theoretische verdieping of laten de deelnemers kennismaken met innovatief onderzoek. Daarnaast is er ruimte voor discussie met boer en onderzoeker en tussen studenten onderling. De week is intern, zodat de studenten ook buiten het programma de gelegenheid hebben om met elkaar op te trekken en in een informele sfeer verder te discussiëren. De excursieweek wordt aangeboden als gezamenlijk onderwijselement vanuit een aantal van de genoemde onderwijsinstellingen. Voor de HBO-studenten is het een leerzaam ‘extraatje’ in hun programma. Voor WUR-studenten wordt het aangeboden als een 3-punts vrije-keuzevak, van hen wordt een eindverslag verwacht.

Dit rapport is als volgt opgebouwd:

- **Korte beschrijving** van het seminar: de overlegfase waarin het programma tot stand kwam, de start-bijeenkomsten met studenten en de excursieweek zelf.
- **Evaluatie:** hoe is het seminar door de verschillende deelnemers ervaren qua inhoud en vorm? In hoeverre zijn de doelstellingen van het project gehaald? Zijn er mogelijkheden voor een meer duurzame samenwerking tussen de betrokken opleidingen?

1. Samen de boer op; een beschrijving van het seminar

1.1 Opzet en organisatie

Vorbereiding

Het idee voor dit project is ontstaan naar aanleiding van het WURKS project duurzame melkveehouderij, een samenwerking tussen WUR en AOC Friesland. Daartoe zijn in het voorjaar van 2008 de eerste besprekingen gevoerd met GCB Barneveld. Er is voor GCB Barneveld gekozen met het oog op het relatief groot aantal leerlingen intensieve veehouderij. Bovendien waren goede ervaringen opgedaan tijdens een eerder RIGO project. Na intern overleg besloot het management van GCB in juni 2008 om samen met WUR-FTE partner te zijn in dit project.

Opzet

Het idee was om dit seminar op dezelfde manier vorm te geven als het Seminar Duurzame Melkveehouderij (zie rapport); een gezamenlijke excursieweek met MBO-leerlingen en WUR studenten. Ter voorbereiding daarop heeft 2 keer overleg plaatsgevonden tussen docenten van GCB (Cor Duim, Birgit Hanskamp, Roel Batterink), WUR- FTE, (Peter Groot Koerkamp) en Wanka Lelieveld (coördinator) op 9 juli 2008 en 2 oktober 2008. Daarnaast zijn ook andere groene onderwijsinstellingen met een intensieve tak benaderd. AOC-Oost, HAS-Den Bosch, CAH Dronten en van Hall Larenstein toonden interesse.

Na de tweede bijeenkomst in oktober is het GCB afgehaakt. Anders dan AOC Friesland in het melkvee seminar had GCB dit onderwijslelement facultatief aangeboden aan haar leerlingen met als gevolg dat leerlingen het geen prioriteit gaven. Er is door de docenten serieus gekeken naar de mogelijkheid om net als vanuit AOC Friesland een hele klas leerlingen mee te nemen, maar in dit stadium bleek dit niet meer mogelijk.

Er is besloten met deelnemers van HAS Den Bosch, CAH Dronten en Van Hall Larenstein en WUR verder te gaan. Dit had als gevolg dat de organisatie enigszins een 'ad hoc' karakter kreeg en de groep meer divers was dan bij het seminar Melkveehouderij. Dit had nadelen, maar ook onvoorziene voordelen.

De volgende opzet is gehandteerd: Het seminar is aangeboden in de vorm van een intensieve excursieweek met als overkoepelend thema 'duurzame veehouderijssystemen'. Iedere dag heeft in overleg met de betrokkenen een eigen sub-thema: Economische Varkenshouderij, Castratie, Huisvesting, Pluimvee / Voeding en Dierenwelzijn.

Ter voorbereiding is het programma deels ingevuld door de organisatie. Vanwege positieve ervaringen met het Seminar Duurzame Melkveehouderij hebben studenten zelf de rest van het programma ingevuld. Door de late wisseling van deelnemers was dit niet in alle opzichten haalbaar en is het programma grotendeels door de coördinator samengesteld.

Werving van deelnemers

- **WUR:** De werving voor dit seminar verliep simultaan met de werving voor het seminar melkvee in juli 2008. Er is breed geworven onder zowel de leerstoelgroepen Animal Sciences Group (ASG), Plant Sciences Group (PSG) en Social Sciences Group (SSG). Studenten zijn benaderd via maillijsten, studieverenigingen (de Veetelers, STEL) en posters bij de betrokken departementen.

- **GCB:** In september is door de coördinator een korte wervende presentatie gehouden voor 30 3^e jaars BOL leerlingen van het GCB. Dit zijn deeltijdleerlingen. Een aantal van hen toonde interesse, maar zij konden uiteindelijk niet meedoen vanwege andere verplichtingen. GCB docenten hebben getracht BBL leerlingen te werven door hen mondeling voor te lichten, overigens zonder succes.
- Via email zijn alle docenten van de overige groene onderwijsinstellingen met een intensieve tak benaderd in de zomer van 2008. In september en oktober zijn de scholen nagebeld om interesse te peilen. Een aantal daarvan reageert positief.
 - **HAS DB:** Carla Schonenberg is enthousiast en heeft alle medewerking verleend om studenten te laten deelnemen. Daarop wordt een presentatie gehouden door de coördinator voor een groep 2^e en 4^e jaars studenten veehouderij bij HAS Den Bosch. 10 studenten (5 2^e jaars en 5 4^e jaars) melden zich aan evenals twee docenten.
 - **CAH:** docent Jan Harm Borger is enthousiast en zegt deelname toe met 10 tweedejaars studenten.
 - **VHL:** Docent Ben Rankenberg is positief en onderzoekt de mogelijkheden om samen met een aantal studenten deel te nemen.
 - **AOC-Oost:** Harry Brummelhuis en Brigitte Kok hebben interesse en onderzoeken de mogelijkheden om met een aantal studenten deel te nemen.

Beoordeling

Het seminar wordt vanuit WUR aangeboden als vrije keuzevak ter waarde van drie studiepunten. Van de WUR-studenten wordt een eindverslag verwacht waarin een deel inhoudelijke verdieping wordt verwacht en waarin gereflecteerd wordt op de doelen van het project; samenwerking en kennisuitwisseling. (Zie Bijlage 7: Richtlijnen voor rapportage voor WUR-studenten). De studenten van CAH Dronten zijn vanuit eigen interesse meegegaan. Dit was mogelijk doordat het seminar in een tentamenweek viel. Zij hebben geen honorering in de vorm van studiepunten gekregen. Vanuit HAS Den Bosch zijn studiepunten toegekend door het seminar te beoordelen als 'linturen'. Dit zijn uren die ten behoeve van de opleiding besteed moeten worden, bijvoorbeeld door deelname aan open dagen, meedenken over het opleidingsprogramma etc.

1.2 Introductie en startbijeenkomst

Voorafgaand aan de excursieweek zijn twee bijeenkomsten met de deelnemende studenten georganiseerd. Tijdens de introductiebijeenkomst op 9 oktober worden doel en vorm van het seminar gepresenteerd (Zie Bijlage 1: Presentatie). Naar aanleiding van de dagthema's kunnen studenten, Aio's en docenten zich inschrijven voor een werkgroep of 'themateam' (Zie Bijlage 2: Voorbeelden van 'takenlijstjes' zoals uitgedeeld aan de studenten). De aanwezige deelnemers maken kennis met elkaar. Afsluitend vindt een excursie plaats op Proefbedrijf Droevendaal, waarbij de bedrijfsleider vertelt over de bevindingen met de zogenaamde hellingstal.

De tweede bijeenkomst vindt plaats op 12 november op de biologische varkensboerderij 'Kikis' van familie Donkers in Uden. Alle uiteindelijke deelnemers zijn hierbij aanwezig. De doelstelling van de week wordt toegelicht en het uiteindelijke programma gepresenteerd. Daarna vindt een excursie plaats op het bedrijf met biologische scharrelvarkens.

1.3 De excursieweek

Het seminar vindt plaats in de week van 17 tot en met 21 november 2008. Per dag zijn er 15 tot 20 deelnemers, waaronder: 5 studenten van WUR (ASG, PSG en SSC), 5 studenten van HAS Den Bosch

(vierdejaars varkenshouderij), 2 studenten van CAH Dronten op woensdag en donderdag, 3 Aio's (FTE, RHI, APP), per dag een wisselend aantal onderzoekers van WUR en docenten van HAS Den Bosch, CAH Dronten en Van Hall Larenstein.

Elke dag staat in het teken van een thema. Aan de hand daarvan worden één of twee innovatieve bedrijven bezocht, is er een inhoudelijke bijdrage in de vorm van een presentatie van een onderzoeker van WUR en is er ruimte voor discussie. 's Avonds zijn er sociale activiteiten en discussies aan de hand van stellingen, onder leiding van het themateam van die dag.

Details over de invulling van de week staan in Bijlage 3 en 4. Bijlage 3 is een schematische weergave van het programma, Bijlage 4 een beschrijving van dag tot dag.

2. Evaluatie

Dit Seminar is gebaseerd op het RIGO-project 'De kennisspiraal is van ons allemaal'. Hierbij werkten studenten van WUR en MBO-studenten van het Groenhorst College in Barneveld samen aan concrete vragen van boeren over aspecten van hun bedrijfsvoering. De samenwerking tussen MBO-ers en WO-ers bleek voor beide groepen leerzaam en kansrijk, maar er waren ook knelpunten. Het project was over langere tijd uitgesmeerd, terwijl er in de roosters van de MBO-ers beperkte tijd beschikbaar was. Verder was regelmatig contact lastig in verband met de afstand.

Mede door deze ervaringen is besloten de kennisuitwisseling in een andere vorm te gieten: die van een intensieve excursieweek, waarbij de studenten kennismaken met vernieuwende en eigenzinnige bedrijven en bedrijfsstrategieën. De nadruk lag meer op 'uitwisseling in discussie' dan op 'uitwisseling in gezamenlijk onderzoek'. De nadelen van het voorgaande project zijn hiermee ondervangen. Het Seminar is overwegend positief en leerzaam ervaren en biedt aanknopingspunten voor samenwerking in de toekomst.

Ter evaluatie van specifieke onderdelen is van alle betrokkenen een reactie gevraagd. Aan alle WUR- en HAS-studenten is een evaluatieformulier voorgelegd waarbij zowel alle aparte excursieonderdelen als een aantal stellingen met betrekking tot vorm, inhoud en doelstelling beoordeeld konden worden. Daarnaast is er een (informele) nabespreking geweest met de deelnemende studenten en AiO's. Met alle betrokken docenten en AiO's is een evaluatiegesprek gevoerd aan de hand van een vragenlijst. Formulier en vragenlijst zijn als bijlage aan dit rapport toegevoegd. De uitkomsten worden in het vervolg van dit hoofdstuk thematisch besproken.

2.1 Het proces

Overleg

Overleg in de vorm van vergaderingen heeft voornamelijk plaatsgevonden met docenten van het Groenhorst College in Barneveld. Deze fase is prettig verlopen. *'Er was een constructieve sfeer en inzet van de docenten in de overlegfase, al heb ik dit slechts gedeeltelijk meegemaakt'*. (Peter Groot Koerkamp, WUR). Deze opleiding is in een laat stadium afgehaakt, waarmee het hele seminar op het spel kwam te staan.

Het afhaken maakte de planning en het overleg met de andere deelnemers lastig en het tijdschema bijzonder krap. Uit deze én de ervaring met het Seminar Duurzame Melkveehouderij blijkt dat dit soort excursieweken in een vroeg stadium gepland moet worden. Het is vooral belangrijk dat de data ruimschoots vantevoren bekend zijn.

Bijeenkomsten met studenten

De eerste bijeenkomst had als doel de studenten te informeren over vorm, doelstelling en voorlopig programma van de excursieweek, de tweede om het uiteindelijke programma vast te stellen en te presenteren. De bijeenkomst kreeg in de praktijk een dubbel karakter: aan de ene kant was het een extra vergadering over opzet en inhoud, omdat er een wisseling in partners had plaatsgevonden, aan de andere kant is getracht om vast te houden aan de agenda.

De tweede bijeenkomst was meer een echte startbijeenkomst: het programma werd gepresenteerd en de deelnemers konden met elkaar kennismaken. Anders dan bij het Seminar Duurzame Melkveehouderij werd deze bijeenkomst gehouden op een boerenbedrijf en ging gepaard met een volwaardige eerste

bedrijfsexcursie. Dit is een verbetering; het wordt een meer volwaardige bijeenkomst en geeft een goede eerste indruk van de excursieweek. *'Ik heb de introductie en startbijeenkomst als zeer zinvol ervaren.'* (Carla Schonenberg, HAS DB).

Samenwerking in teams

Vanwege de late partnerwisseling is er nauwelijks gewerkt met teams van studenten. Er was simpelweg niet genoeg tijd voor. Een aantal deelnemers hebben zelfstandig een bijdrage geleverd aan het programma. Gedurende de week was het de bedoeling dat de teams wel een beperkte rol zouden spelen: op de ochtend van 'hun' dag kort iets vertellen over het thema, boer en spreker introduceren en bedanken en een korte discussie leiden aan de hand van zelfbedachte stellingen. De studenten hebben opvallend positief geantwoord op de stelling 'De samenwerking tussen studenten verliep goed'. Ze waren minder positief over de stelling 'Het was duidelijk wat er van je werd verwacht'. Kortom, het werken met teams was wat halfslachtig, maar dat is niet als groot probleem ervaren omdat de groep zo klein was. *'Een kleine groep kan functioneren zonder teams.'* (Mathijs Witte, Aio).

Deelnemers

Ten opzichte van het Seminar Duurzame Melkveehouderij was de groep veel kleiner. Dit bleek in de praktijk niet nadelig. In de eerste plaats is er een praktisch voordeel: varkensbedrijven lenen zich minder goed voor excursies met grote groepen dan melkveebedrijven. Wat betreft de groep was er duidelijk sprake van een andere groepsdynamiek dan bij het Seminar Duurzame Melkveehouderij, maar iedereen nam wel veel intensiever deel aan excursies en discussies. Dat is een voordeel.

Om roostertechnische problemen te ondervangen, en daarmee meer studenten de mogelijkheid te bieden deel te nemen, kan gedacht worden aan een kortere excursieweek of het opdelen ervan in blokken. Met name vanuit Van Hall Larenstein zijn docenten enthousiast over de laatste mogelijkheid.

Gezien de positieve reacties op de informele momenten van uitwisseling, letterlijk 'tussen de bedrijven door' en de groepsdynamiek moet het idee van één groep gedurende één aaneengesloten periode niet te snel overboord worden gezet.

De excursieweek

Een schematische weergave van het programma staat in Bijlage 3. De week zelf is door alle betrokkenen als zeer positief ervaren. De groep was tijdens de week zeer gemotiveerd en geïnteresseerd. Door het kleine aantal deelnemers werd dit nog bevorderd.

Wat opvalt is dat veel staat of valt met de kwaliteit van de sprekers. Sommige sprekers hadden zich duidelijk beter in de doelgroep verdiept dan andere. Sommige presentaties waren te lang, te langdradig of te moeilijk. Ook blijkt het voor de concentratie niet handig om twee sprekers vlak na elkaar te plannen. Het blijkt belangrijk om sprekers goed te instrueren over de doelgroep en het soort presentatie die van ze verwacht wordt.

2.2 Inhoud

Programma

De studenten waren allemaal zeer positief over de samenstelling van het programma. Ook de docenten hebben het programma ervaren als volledig en goed op elkaar afgestemd. Een aantal reacties:

- *'Heel goed dat er voor verschillende werkvormen voldoende aandacht was en dat de werkvormen ook voldoende werden afgewisseld.'* (Carla Schonenberg, HAS DB).

- *'De dinsdag zat goed in elkaar. Er was die dag geen presentatie van een onderzoeker, maar de boer en de persoon van de slachterij wisten heel interessante dingen te vertellen. De dag was voor mij inhoudelijk genoeg.'* (Jan Harm Borger, CAH, alleen dinsdag meegeweest).
- *'Inhoudelijk was het programma goed, er was wel veel reistijd.'* (Ben Rankenberg, VHL).

Dagthema's

Het werken met thema's vond iedereen een goed idee, maar vooral als kapstok om het programma aan op te hangen. *'Mijn indruk is dat dit goed heeft gewerkt en overzicht en houvast bood.'* (Peter Groot Koerkamp, WUR). Thema's hangen met elkaar samen en veel aspecten komen gedurende de week terug. *'Het werken met thema's vind ik goed, maar of het persé om dagthema's moet gaan weet ik niet. Het is vooral belangrijk om de thema's als een kapstok voor een helder programma te gebruiken.'* (Carla Schonenberg, HAS DB).

'Het werken met thema's klinkt concreter dan het is. Een boer vertelt altijd het hele verhaal. Het is nuttig als kapstok om het programma te organiseren en het te communiceren naar studenten. Als je werkt met themagroepen geef je mensen een insteek om een boer of spreker te kiezen en te benaderen.' (Clemens Driessen, Aio). Ook tijdens de week is zo'n kapstok handig: *'Het werken met thema's is een goed idee, alleen kun je er niet 100% aan vasthouden. Je hebt vooral een kapstok nodig om wat sturing te geven bij discussies en vragen, anders blijft het toch bij 'bedrijf kijken'.'* (Jan Harm Borger, CAH).

'De thema's bepalen meer de insteek van discussie en nabespreking.' (Hanneke Miedema, Aio). Toch kan juist daarin wel iets verbeterd worden. *'Op maandag had het dagthema helderder neergezet kunnen worden, dat zou meer aanleiding hebben kunnen geven tot discussie. Het ging in feite over strategisch management in de varkenssector en de verschillende keuzes die varkenshouders daarin maken. Persoonlijk zou ik vooraf dat kader duidelijk maken.'* (Ben Rankenberg, VHL).

Door de ad hoc organisatie dekte het dagthema niet altijd de lading van de dag. Het was voor de organisatie uitdaging genoeg om in korte tijd een volwaardig programma neer te zetten. Bovendien is er een praktische beperking; vanwege het besmettingsgevaar kan niet meer dan één varkensbedrijf per dag bezocht worden. Verder hadden de thema's anders gekozen kunnen worden. *'De excursie naar het slachthuis was een overweldigende ervaring, maar voegde inhoudelijk niet zo veel toe. Hoewel een voerfabriek een veel saaiere excursie oplevert was 'voeding' een interessanter thema geweest.'* (Mathijs Witte, Aio). Voor de toekomst is het een goede mogelijkheid om meerdere thema's aan te bieden waarop studenten zich kunnen inschrijven.

Aansluiting bij voorkennis en inpassing in het curriculum

Docenten van de HBO-opleidingen waarden de excursieweek als een aanvulling op het lesaanbod: *'Studenten kunnen niet gauw tevéél bedrijven zien. Dat is altijd leerzaam.'* (Jan Harm Borger, CAH). Het wordt niet nodig gevonden om meer inhoudelijke diepgang te geven, het sluit aan op de manier waarop het nu wordt aangeboden. WUR-studenten en docenten hechten meer belang aan een inhoudelijke inbedding. Vanuit Wageningen UR is het een concrete mogelijkheid om een dergelijke excursieweek in te bedden in het vak Organic Animal Production.

WUR-studenten opperen de mogelijkheid dat de deelnemers, individueel of per themagroep, zich voorafgaand aan de excursieweek alvast verdiepen in een specifiek boerenbedrijf, bij voorkeur in de vorm van een opdracht. Als zo'n week wordt ingebed in een regulier vak is dat beter te realiseren.

Voor dit Seminar is geprobeerd een meer inhoudelijke opdracht te formuleren, die door de studenten naar eigen interesse kan worden ingevuld. De opdracht staat beschreven in Bijlage 7 en zal worden beoordeeld door Clemens Driessen, Aio Toegepaste Filosofie.

Cruciaal is overleg in een vroeg stadium met alle betrokken partijen. *‘Eerder overleg maakt betere inpassing mogelijk en kan het beter gekoppeld worden aan een bestaande onderwijselement. Als dat kan dan is er ook makkelijker geld beschikbaar vanuit de opleidingen. De week kan dan ook verplicht gesteld worden en andere excursies vervangen.’* (Peter Groot Koerkamp, WUR).

2.3 Doelstelling

Kennisuitwisseling

De voornaamste doelstelling van het seminar, kennisuitwisseling binnen de groene sector, is ruimschoots gehaald. Alle betrokkenen zijn zeer positief. Vrijwel alle studenten, Aio's en ook docenten geven aan veel geleerd te hebben en nieuwe ideeën te hebben opgedaan. De specifieke doelstelling van WURKS, ‘Wageningse’ kennis laten doorstromen naar andere opleidingen in de groene sector, is goed geslaagd.

De studenten van de HBO-opleidingen hebben bedrijven gezien waar boeren op een vernieuwende manier bezig zijn en kennis gemaakt met onderzoek vanuit WUR-ASG. *‘Onze studenten hebben de onderzoekers als een aanvulling ervaren’.* (Jan Harm Borger, CAH). *‘Ze hebben veel geleerd van de inzichten van de WUR-mensen en hebben de discussies als zeer waardevol ervaren, met name door de diepgang.’* (Carla Schonenberg, HAS DB). *‘Je ziet de jongens (van de HAS) echt veranderen gedurende de week. Ze zijn heel kritisch en komen met de instelling dat gangbaar het beste is, maar toch zie je hun interesse en enthousiasme groeien en hoor je ze zeggen dat ze erg veel geleerd hebben.’* (Hanneke Miedema, Aio).

Er heeft echter in veel bredere zin kennisuitwisseling plaatsgevonden, er was ruimschoots sprake van interactie en uitwisseling tussen alle betrokkenen. Er is begrip ontstaan voor elkaars standpunten, *‘Mijn beeld is dat er over en weer veel geleerd is, zowel inhoudelijk als het elkaar leren begrijpen zonder waardeoordelen te vellen. Zeker voor de WUR studenten en Aio's die de praktijk minder kennen.’* (Peter Groot Koerkamp, WUR). Diverse docenten geven aan dat ze zelf dingen hebben opgestoken. *‘Zo'n week schept ook mogelijkheden voor docenten. Ik zou graag zelf eens met bepaalde onderzoekers praten, tijdens zo'n week kom je op een laagdrempelige manier met ze in contact.’* (Jan Harm Borger, CAH).

Een aantal reacties van de betrokken Aio's:

- *‘Heel leerzaam, een stoomcursus Nederlandse veehouderij in de praktijk. Het programma is wat te eenzijdig gericht op innovatieve bedrijven om echt een eerlijk beeld te krijgen van de Nederlandse varkens- en pluimveehouderij, maar uit de reacties van de HAS-leerlingen kun je de rest invullen. Je merkt dat die snel door verhalen van boeren heen kunnen prikken met hun praktische kennis.’* (Clemens Driessen, Aio Toegepaste Filosofie).
- *‘Goed om contacten op te doen voor mijn eigen onderzoek.’* (Mathijs Witte, Aio Agrarische Geschiedenis).
- *‘Ik heb veel gelezen, nu zie ik het in de praktijk. Dat is een buitenkans, omdat de sector over het algemeen niet heel toegankelijk is. De combinatie met sprekers maakt het extra interessant.’* (Hanneke Miedema, Aio Agrarische Technologie).

De interactie tussen studenten onderling verliep erg goed en is door iedereen als leuk en positief ervaren. Naarmate de week vorderde losten de scheidslijnen wat meer op, discussies gingen na afloop van het officiële programma nog tot in de kleine uurtjes door. Er is door de studenten zeer positief gereageerd op de stellingen ‘Ik heb veel nieuwe ideeën opgedaan’, ‘Ik heb veel geleerd van de discussies’ en ‘Ik kan wat leren van mensen van een andere opleiding’, al werd die laatste stellingen door WUR-studenten positiever beoordeeld dan door HAS-studenten. *‘De WUR-studenten hebben wellicht veel baat gehad bij de praktijkervaring en praktische kijk van de HAS-studenten.’* (Carla Schonenberg, HAS DB). Er kan misschien nog meer op worden ingezet: *‘Hoe eerder in de week interactie tot stand komt hoe beter. Daar valt mogelijk nog wel wat op te sturen door vroeg in de week verplichte interactie tussen de verschillende groepen te organiseren.’* (Peter Groot Koerkamp, WUR).

2.4 Vorm

Intensieve excursieweek

In hoeverre is de vorm, een intensieve excursieweek, geschikt om de doelstelling te halen? Vrijwel iedereen is positief, met name over de mogelijkheid tot informele uitwisseling. *‘De opgesloten snelkookpan formule werkte en werkt toch het beste voor de combi van doelen: inhoud, attitude, interactie, sociaal.’* (Peter Groot Koerkamp, WUR). *‘Ik vind dit de meest geschikte vorm om de doelstelling te bereiken. Dan doel ik vooral op de combinatie met een avondprogramma, omdat ik van de studenten heb begrepen dat de discussies bij een glaasje bier intensief werden voortgezet.’* (Carla Schonenberg, HAS DB). *‘De vorm is geschikt om wat meer informele uitwisseling tussen deelnemers te krijgen. Tussen studenten, maar ook tussen andere deelnemers. Je hebt vrije tijd nodig om gesprekken met mensen aan te kunnen gaan, bijvoorbeeld met Aio’s.’* (Jan Harm Borger, CAH). *‘Ik denk dat er vooral ‘stiekem’, tussen de bedrijven door, veel uitwisseling was. Ik heb de gesprekken in de bus en in de bar als heel leuk en leerzaam ervaren. Daarom is het belangrijk om zo’n week intern te organiseren in de vorm van aaneengesloten dagen, zodat er veel tijd is om met elkaar te praten.’* (Clemens Driessen). *‘De intensieve veehouderij is een kleine sector. De mensen die er in gaan werken komen elkaar later allemaal tegen, het is belangrijk dat ze elkaar in een vroeg stadium al leren kennen.’* (Jan Harm Borger, CAH).

Werken in teams

Over het idee van werken met teams van studenten wordt verschillend gedacht. Uit de studentenevaluatie blijkt dat de WUR studenten het belangrijker vinden dan de HAS-studenten om zelf inspraak te hebben in het programma. De HAS-studenten zijn ook meer tevreden met de hoeveelheid inspraak die ze hebben gehad dan de WUR-studenten. Bijna alle WUR-studenten geven aan dat ze inspraak bij de voorbereiding hebben gemist en dat een volgende keer graag anders zouden willen zien. HAS-studenten hebben weinig zin om hier tijd aan te besteden: *‘Ik heb weinig inspraak gehad in het programma maar daar heb ik ook geen behoefte aan’.*

Aan de andere kant geven de HAS-studenten unaniem aan dat ze graag meer gangbare bedrijven hadden willen zien om een vergelijking te kunnen maken. Eén van hen schrijft: *‘Ik merk dat er weinig kennis is bij WUR-studenten over gangbare varkenshouderij. Ze hebben het idee dat het slechter is. Je zou daarom eerlijk vergelijkingsmateriaal moeten laten zien’.* Wanneer er meer ruimte was geweest voor eigen inbreng hadden de HAS-studenten dit zelf meer kunnen sturen, ook omdat er vanuit de HAS en eigen achtergrond van de jongens wellicht al contacten zijn met toekomstgerichte gangbare bedrijven.

Door de WUR-docenten wordt het werken met teams ook als een verrijking beschouwd: het creëert betrokkenheid en verantwoordelijkheidsgevoel; de week wordt zo echt hún week. *‘Als je met teams*

werkt wordt zo'n week meer persoonlijker en meer van de mensen zelf. Je moet het belang daarvan niet onderschatten. Ik zou dit idee niet te snel schrappen.' (Clemens Driessen, Aio).

Vanuit de HBO-opleidingen is minder enthousiasme: *'Volgens mij werkt dit in de praktijk niet in verband met het belang van een goede afstemming van de onderdelen.'* (Carla Schonenberg, HAS DB). *'Zoiets kan alleen als je in een vroeg stadium begint en ze flink achter de broek zit. Ik zie zelf geen echte meerwaarde. Studenten leren tijdens hun opleiding voldoende zelf organiseren. Ik voorzie vooral veel meer werk voor docenten. Ik zie liever een goed programma en iemand die het overzicht heeft. Daar wil ik overigens ook best zelf aan meewerken.'* (Jan Harm Borger, CAH).

Kortom: het is een vorm om verder op in te zetten, mits er op tijd begonnen wordt en er tijd en energie wordt gestoken in voorbereiding en begeleiding. Ook tijdens de week moeten groepjes worden aangesproken op hun verantwoordelijkheid. Uiteraard vraagt het werken met teams om begeleiding en sturing vanuit de opleidingen en de coördinator. Er moet vanuit de opleidingen daarom wel de wil zijn om een deel van die begeleiding op zich te nemen. Een andere mogelijkheid is om de begeleiding van groepen deels uit te besteden door in ieder geval tijdens introductie- en startbijeenkomst een professional op het gebied van groepswerkvormen en didactiek in te schakelen. Hiertoe is contact opgenomen met WUR-ECS.

2.5 Toekomst

Bij CAH Dronten is goede wil om een dergelijke week in te passen in het lesrooster. *'Ik zie mogelijkheden voor samenwerking in de toekomst, mits we in een veel eerder stadium benaderd worden. We kunnen dan meedenken over en meewerken aan het programma. Er is in een vroeg stadium ook meer te regelen qua roostering. Vanuit de studenten verwacht ik veel interesse, ook voor een hele week. Ik had zelf graag een hele tweede klas meegestuurd, maar dat kon nu uiteraard niet meer.'* (Jan Harm Borger, CAH).

Voor HAS Den Bosch en Van Hall Larenstein ligt dat iets moeilijker: *'Het is moeilijk in te passen in het lesrooster. Omdat het voor onze pluimvee- en varkenshouders zo de moeite waard was en het om een relatief klein clubje ging, kregen ze van andere betrokkenen alle medewerking.'* (Carla Schonenberg, HAS DB). *'Voor ons is het lastig om in het onderwijsprogramma te plaatsen. Er zijn maar een paar momenten in het jaar waarop dat kan. Daarnaast hebben wij op het moment maar enkele in varkenshouderij geïnteresseerde studenten, waarvan sommigen ook nog eens de Nederlandse taal niet voldoende machtig zijn. Of onze studenten goed mee kunnen doen is daarom ernstig de vraag. Het is wel heel mooi, maar of het kan...'* (Ben Rankenberg, VHL).

Vanuit CAH Dronten en HAS Den Bosch is er goede wil om zich in te zetten voor een meer structureel vervolg: *'Mijn tijd en inzet is geen probleem. De verdeling van de kosten zal het meeste overleg vergen.'* (Jan Harm Borger, CAH). *'Qua werving en begeleiding van studenten zou kan HAS Den Bosch zeker bijdragen. Financieel kan dat ook met gelden voor 'deskundigheidsbevordering' van medewerkers. Structurele geldstromen inzetten lukt niet omdat het voor studenten geen vast programmaonderdeel is dat voor een ander onderdeel in de plaats komt.'* (Carla Schonenberg, HAS DB).

Van Hall Larenstein ziet weinig mogelijkheden voor een structureel vervolg, maar wil graag de mogelijkheid open houden om deel te nemen. *'Een leidende en sturende rol in een dergelijk seminar ambiëren we niet. Het zou wel mooi zijn als het toch open staat voor studenten of docenten om er aan deel te nemen, zoals ook nu gebeurd is. Daarvoor houden we ons aanbevolen.'* (Ben Rankenberg, VHL).

2.6 Tot slot

Als 'pilot' is dit seminar zeker geslaagd. Alle deelnemers hebben een mooie en leerzame week gehad. De docenten van met name HAS Den Bosch en CAH Dronten zijn enthousiast over deze onderwijsvorm, die als een aanvulling wordt gezien op het bestaande aanbod. Ook de WUR-studenten geven aan dat dergelijke praktische weken voorzien in een leemte: er zijn weinig mogelijkheden om binnen WUR kennis te maken met de praktijk van het boerenbedrijf, terwijl dat voor diverse studierichtingen heel belangrijk is.

Kortom, ondanks een aantal kinderziektes bij de organisatie, die voornamelijk hebben te maken met de te korte voorbereidingstijd vanwege het in een laat stadium afvallen van de aanvankelijke partneropleiding, is er onder alle betrokkenen van HAS Den Bosch, CAH Dronten en WUR draagvlak en enthousiasme om deze onderwijsvorm in de toekomst uit te bouwen tot een meer structureel deel van het onderwijsaanbod.

Over de concrete vorm waarin dit moet gebeuren, door wie dit getrokken moet worden en hoe de financiering moet verlopen moet overlegd worden, maar er zijn genoeg ideeën, inzet en goede wil om met elkaar om de tafel te gaan zitten.

Bijlage 1 Presentatie Introductiebijeenkomst

<p style="text-align: center;">Seminar Duurzame Varkens- en Pluimveehouderij</p> <p style="text-align: center;">17 t/m 21 november 2008</p>	<p>Doelstelling</p> <ul style="list-style-type: none"> • Thema: Duurzame varkens- en pluimveehouderij • Uitwisseling van kennis en ideeën door boeren, onderzoekers en studenten 																																																																																																						
<p>Opzet seminar</p> <ul style="list-style-type: none"> • 5 dagen, 5 thema's • Iedere dag één of twee excursies en een presentatie van een onderzoeker • Studenten organiseren verder zelf een deel van het programma: Wat wil je leren?! 	<p>Voorlopig programma</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Maandag 17-11</th> <th>Dinsdag 18-11</th> <th>Woensdag 19-11</th> <th>Donderdag 20-11</th> <th>Vrijdag 21-11</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>8.00</td> <td>8.00 vertrek Wageningen</td> <td>Ontbijt</td> <td>Ontbijt</td> <td>Ontbijt</td> <td></td> </tr> <tr> <td>9.00</td> <td> rond 10.00 aankomst</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td>Brunch</td> </tr> <tr> <td>10.00</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>11.00</td> <td>Economische varkenshouderij</td> <td>Castratie</td> <td>Huisvesting</td> <td>Pluimvee</td> <td>Dierenwelzijn</td> </tr> <tr> <td>12.00</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>13.00</td> <td>Excursie: megastal</td> <td>Boer: De Hoeve Vlees met milieukeur</td> <td>Boer: Henk de Lange; Vechtdalproducten</td> <td>Boer: Chris Borren; biologisch pluimvee</td> <td>Spreek: Bert van de Berg Dierenbescherming</td> </tr> <tr> <td>14.00</td> <td>Onderzoeker: Ira Pinxterhuis</td> <td>Onderzoeker: Onno van Eijk</td> <td>Onderzoeker: Karel de Greef</td> <td>Onderzoeker: Peter Groot Koorkamp</td> <td>?</td> </tr> <tr> <td>15.00</td> <td></td> <td>Excursie: slachterij</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>16.00</td> <td>?</td> <td></td> <td>?</td> <td>?</td> <td></td> </tr> <tr> <td>17.00</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td>Ende</td> </tr> <tr> <td>18.00</td> <td>Avondeten</td> <td>Avondeten</td> <td>Avondeten verzorgd door Stichting Dierwhe- (streekproducten), De Glind</td> <td>Avondeten</td> <td></td> </tr> <tr> <td>19.00</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>20.00</td> <td>Avondprogramma</td> <td>Avondprogramma</td> <td>Avondprogramma</td> <td>Studenten WUR introduceren Wageningen aan studenten ADC</td> <td></td> </tr> <tr> <td>21.00</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>22.00</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>23.00</td> <td>Overnachting De Glind</td> <td>Overnachting De Glind</td> <td>Overnachting De Glind</td> <td>Overnachting De Glind</td> <td></td> </tr> </tbody> </table>		Maandag 17-11	Dinsdag 18-11	Woensdag 19-11	Donderdag 20-11	Vrijdag 21-11	8.00	8.00 vertrek Wageningen	Ontbijt	Ontbijt	Ontbijt		9.00	rond 10.00 aankomst				Brunch	10.00						11.00	Economische varkenshouderij	Castratie	Huisvesting	Pluimvee	Dierenwelzijn	12.00						13.00	Excursie: megastal	Boer: De Hoeve Vlees met milieukeur	Boer: Henk de Lange; Vechtdalproducten	Boer: Chris Borren; biologisch pluimvee	Spreek: Bert van de Berg Dierenbescherming	14.00	Onderzoeker: Ira Pinxterhuis	Onderzoeker: Onno van Eijk	Onderzoeker: Karel de Greef	Onderzoeker: Peter Groot Koorkamp	?	15.00		Excursie: slachterij				16.00	?		?	?		17.00					Ende	18.00	Avondeten	Avondeten	Avondeten verzorgd door Stichting Dierwhe- (streekproducten), De Glind	Avondeten		19.00						20.00	Avondprogramma	Avondprogramma	Avondprogramma	Studenten WUR introduceren Wageningen aan studenten ADC		21.00						22.00						23.00	Overnachting De Glind	Overnachting De Glind	Overnachting De Glind	Overnachting De Glind	
	Maandag 17-11	Dinsdag 18-11	Woensdag 19-11	Donderdag 20-11	Vrijdag 21-11																																																																																																		
8.00	8.00 vertrek Wageningen	Ontbijt	Ontbijt	Ontbijt																																																																																																			
9.00	rond 10.00 aankomst				Brunch																																																																																																		
10.00																																																																																																							
11.00	Economische varkenshouderij	Castratie	Huisvesting	Pluimvee	Dierenwelzijn																																																																																																		
12.00																																																																																																							
13.00	Excursie: megastal	Boer: De Hoeve Vlees met milieukeur	Boer: Henk de Lange; Vechtdalproducten	Boer: Chris Borren; biologisch pluimvee	Spreek: Bert van de Berg Dierenbescherming																																																																																																		
14.00	Onderzoeker: Ira Pinxterhuis	Onderzoeker: Onno van Eijk	Onderzoeker: Karel de Greef	Onderzoeker: Peter Groot Koorkamp	?																																																																																																		
15.00		Excursie: slachterij																																																																																																					
16.00	?		?	?																																																																																																			
17.00					Ende																																																																																																		
18.00	Avondeten	Avondeten	Avondeten verzorgd door Stichting Dierwhe- (streekproducten), De Glind	Avondeten																																																																																																			
19.00																																																																																																							
20.00	Avondprogramma	Avondprogramma	Avondprogramma	Studenten WUR introduceren Wageningen aan studenten ADC																																																																																																			
21.00																																																																																																							
22.00																																																																																																							
23.00	Overnachting De Glind	Overnachting De Glind	Overnachting De Glind	Overnachting De Glind																																																																																																			
<p>5 Teams</p> <p>Thema-teams:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Economische varkenshouderij • Huisvesting • Pluimvee • Dierenwelzijn <ul style="list-style-type: none"> • Team Sociale activiteiten en Multimedia 	<p>Per team:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 3 tot 5 studenten • indien mogelijk: minimaal één student van elke opleiding • één voorzitter / aanspreekpunt 																																																																																																						
<p>Thema-teams</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zijn verantwoordelijk voor het inhoudelijke programma van 'hun' dag • Bedenken en organiseren activiteiten die bij hun thema passen • In ieder geval: één bedrijfsbezoek, één presentatie van een onderzoeker Verder is het jullie dag! 	<p>Team Sociale Activiteiten</p> <ul style="list-style-type: none"> • Verzorgt het avondprogramma! • Legt spannende momenten vast op foto en video 																																																																																																						

Vandaag

Nu:

- Vorming van teams

Vanmiddag:

- Taken verdelen
- Brainstormen
- Afspraken maken
- Korte presentatie van je team

Vervolgbijskomst:

- Alles is geregeld
- Ieder team presenteert zijn deelprogramma
- Uiteindelijk programma seminar wordt vastgesteld

Optie: 30 oktober

Schrijf je in tijdens de lunch!

Team Economische Varkenshouderij

Hanneke Miedema (coördinator), Marloes Moraal, Ellen van Weeghel, Mathijs Witte.

Wat wordt er van jullie verwacht?

Het thema *economische varkenshouderij* staat gepland voor *maandag 17 november*. Jullie gaan het (inhoudelijke) programma voor deze dag organiseren.

Welke programma-onderdelen staan al vast?

1. *Bedrijfsbezoek*: Megastal (waarschijnlijk Hogenkamp Fokvarkens). Contact met het bedrijf loopt via Hanneke.
2. *Presentatie*: Ina Pinxterhuis, ASG Lelystad. (tel. 0320-293453, email: ina.pinxterhuis@wur.nl)

Verder bepalen jullie het programma naar eigen inzicht en interesse.

In ieder geval organiseren jullie nog één extra excursie, bedrijfsbezoek of spreker. Het is leuk om twee heel verschillende kanten te laten zien van economisch boeren. De voorkeur gaat daarom uit naar een extra bedrijfsbezoek aan een boer die juist focust op **kwaliteit** i.p.v. kwantiteit.

3. *Optie a*: Duits bedrijf, Bonte Bentheimers en uitsluitend particuliere afzet. In overleg met Wanka, contact loopt via hem.
4. *Optie b*: Kees Scheepens, 'Duke of Berkshire'-varkens. (adres: Hogeveleutweg 5, 5681 PD Best; tel. 0499-465327; email: info@dukeofberkshire.com)

Uiteraard zorgen jullie ook dat de programma-onderdelen goed op elkaar aansluiten. Het is bijvoorbeeld een mogelijkheid om de geplande lezing op een bedrijf plaats te laten vinden. Of benut bijvoorbeeld de tijd in de bus.

Wat doen jullie tijdens de excursieweek nog meer?

- Jullie vertellen aan het begin van de dag kort iets over het thema, het dagprogramma en het bedrijf dat jullie uitgezocht hebben (en waarom).
- Jullie introduceren en bedanken de boer en onderzoeker (en uiteraard eventuele anderen die je bij de dag betreft). Denk ook aan een presentje.
- Na het avondeten is er een nabespreking / discussie. Jullie verzinnen gedurende de dag een aantal stellingen. Vóór het avondeten is er even ruimte om deze op papier te zetten.
- Jullie schrijven een stukje voor de nieuwsbrief.

Woensdag 12 november is de volgende bijeenkomst. Het is de bedoeling dat het programma dan klaar is. Jullie geven een korte presentatie van je team en het programma.

Veel succes en maak er iets moois van!

Bijlage 3 Programma Seminar Duurzame Varkens- en Pluimveehouderij

	Maandag 17-11	Dinsdag 18-11	Woensdag 19-11	Donderdag 20-11	Vrijdag 21-11
8.00		8.00 Vertrek uit De Glind	8.00 Vertrek uit De Glind	8.00 Vertrek uit De Glind	
9.00	9.00 Vertrek vanaf Ede- Wageningen NS			9.00 - 12.30 Excursie Broederij Fam. Verbeek, Renswoude	9.00 Vertrek uit De Glind
10.00	10.30 - 12.30	9.30 - 12.30 Excursie 'Volwaardkip' ; Willy van Erp, St. Anthonis	10.00 - 12.30 Excursie 'Jumbo Bewust' ; Jan Broenink, Langeveen		10.30 - 12.30
11.00	Excursie 'Grote Varkensboer' ; fam. Meerdink, Aalten			Pres. B. v Nijhuis (Voeding) Pres. M. v Krimpen (Slow food voor kippen)	Excursie 'Comfort Class' Nick Sanders, Den Dungen
12.00	Presentatie Robert Hosse, LEI 12.30 Lunch	12.30 Lunch	12.30 Lunch	12.30 Lunch	Pres. B. vd Berg (Dierenbesch) 12.30 Lunch
13.00					
14.00	14.30 - 17.00	13.30 - 17.00 Excursie 'Slachterij' Jaap de Wit, Oudewater	13.30 - 17.00 Excursie 'Familiestal' Henk de Lange, Ommen	14.00 - 17.00 Excursie 'Opfok en leghennen' Chris Borren, Ommen	13.30 Discussie
15.00	Excursie 'Bunte Bentheimers, 100% particuliere afzet' ; fam. Buening, Laer (Dld)		Pres. Karel de Greef, ASG Pres. Onno van Eijk, ASG	Pres. Peter Groot Koerkamp ASG	15.00 Evaluatie
16.00					
17.00					
18.00	18.30		18.00 - 20.00 Avondeten Stichting Dyanthus (streekproducten) Presentatie Stichting Dyanthus		
19.00	Proeverij Bunte Bentheimer-vee Avondeten	19.00 Aankomst De Glind Avondeten		19.00 Aankomst in De Glind Avondeten	
20.00			20.30 Aankomst in De Glind		
21.00					
22.00	21.30 Aankomst De Glind			Kroegentocht Wageningen	

Bijlage 4 Beschrijving van een aantal programmaonderdelen

Dinsdag 19 november

Excursie Volwaardkip

De dinsdag start met een excursie op het bedrijf van Willy van Erp. Hij heeft een volière-stal, waarbij de kippen 40% meer ruimte hebben dan bij gangbare systemen. De voordelen die hij merkt zijn gezondere kippen, minder medicijngebruik en meer betrokkenheid bij de afzet en de keten. De meerprijs voor de Volwaardkip is 20% ten opzichte van gangbaar. De Volwaardkip is van een project op kleine schaal uitgegroeid naar 700 verkooppunten en een samenwerking met Stegemans om Volwaard vleeswaren aan te bieden. De volgende stap is volgens Willy van Erp de marketing: 'Je moet het slim doen, het gaat uiteindelijk om de euro's'. Hij ziet veel macht bij de consument, die bepalen uiteindelijk wat ze kopen. Wel gaat de consument steeds meer kijken bij bedrijven en oefenen ze druk uit voor meer dierenwelzijn in de veehouderij.

Excursie Slachterij

De slachterij is voor de meeste deelnemers een overweldigende ervaring. 'Je weet dat beesten dood gaan aan het eind van de rit en dat het slachten en uitbenen een industrieel proces is, maar het is toch nog wat anders om dat in de praktijk te zien. Geweldig om mee te maken.'

Woensdag 19 november

Excursie Jumbo bewust / Canadese Zaagselstal

Jan Broenink wilde iets anders met zijn stal en raakte enthousiast over de Canadese zaagselstal. Hij is in Canada gaan kijken hoe het daar ging en heeft hem nu in Nederland gebouwd. De stal is onderverdeeld in drie aparte delen voor liggen, eten en poepen, met zaagsel op de grond en dichte vloer. Deze stal heeft vooral voordelen met betrekking tot dierenwelzijn; oorbijten komt vrijwel niet voor, de varkens worden niet gecoupeerd en ze zijn fitter omdat ze bewegingsvrijheid hebben. Doordat de mest zich mengt met het zaagsel krijg je vaste mest, wat veel makkelijker is in de afzet dan vloeibare mest. Jan Broenink vindt eigen beheer en verantwoordelijk erg belangrijk en ziet zijn eigen bedrijf als proeftuin, waarbij hij experimenteert met verschillende stalsoorten. Volgens Jan Broenink leer je vanuit Wageningen en andere instituties op een bepaalde manier te denken, waarbij men ervan uitgaat dat dit de meeste geschikte manier is voor veehouderij. Zelf heeft hij veel weerstand ondervonden om tegen deze gangbare manier van denken in te gaan. Onder innovatie verstaat hij iemand met idealen, die bij zichzelf denkt 'het kan toch anders'. Of iemand die een gat in de markt ziet. Zijn eigen bedrijf ziet hij als een combi. Hij is niet onverdeeld positief over samenwerken met anderen. 'Je moet oppassen dat je niet wordt ingewikkeld ipv ontwikkeld'.

Presentatie Karel de Greef, ASG

Karel de Greef begint met de toekomstvisie van Gerda Verburg op de veehouderij, waarbij het Ministerie zich volgens hem in allerlei bochten wringt om de markt de verduurzaming van de veehouderij te laten betalen. Hij ziet een voortrekkersrol voor de bedrijven, omdat deze de meeste macht hebben. Bij vernieuwingen is het de vraag: wie heeft een probleem en wie lost hebt op. Bij innovatieve ideeën is het altijd de vraag hoe je je kunt onttrekken aan het dominante systeem en je de kansen kunt benutten.

Presentatie Onno van Eijk

Onno van Eijk vertelt over de zogenaamde 'participatieladder' om de activiteiten van boeren te classificeren en aan te geven waar kansen liggen. We moeten in Nederland op zoek naar nieuwe combinaties en tegenstrijdigheden; goedkoop consumeren – binden, veiligheid- vrijheid, respectvol – gebruik. Onno van Eijk ziet een uitdaging om de burger een objectiever beeld van de veehouderij te

geven door transparantie te vergroten en meer contact tussen boer en burger te bewerkstelligen. We moeten verbinden, knopen leggen. Ook dierenwelzijn komt aan de orde. Wordt dit bepaald door wat het dier belangrijk vindt of wat de mens belangrijk vindt?

Excursie Familiestal

Henk de Lange begint met de huidige tendens dat de consument lokaal geproduceerde producten wil en de verhalen achter het product, zoals marqt. De familiestal van Henk de Lange gaat verder dan biologisch, i.v.m. SPF. Ookal is antibiotica na het slachten niet direct in het vlees aan te tonen, na drie dagen komt het alsnog vrij uit het bot en trekt het in het vlees.

De familiestal kent een aantal innovatieve aspecten; zo worden de dieren gewogen en krijgen zware dieren energie-arm voer. Bij de verplaatsing van de dieren tussen verschillende afdelingen lopen de dieren gedurende een dag zelf, geleid door hun nieuwsgierigheid. De poortjes waar ze onderweg doorheen gaan kunnen slechts naar één kant open, dus ze kunnen niet meer terug. De biggen mogen vier weken spenen en dan wordt er geïnsemineerd, waardoor de melk langzaam afneemt en de biggen langzaam kunnen wennen aan het eten van voer. Henk de Lange: 'Biologisch is ook maar bedacht, je moet kijken naar het natuurlijke gedrag van de dieren'.

Donderdag 20 november

Presentatie Marinus van Krimpen

Marinus van krimpen vertelt over het effect van voeding op verenpikken bij leghennen.

Het voedsel dat kippen krijgen heeft invloed op het gedrag dat ze vertonen. Als er te weinig aminozuren, eiwit of mineralen in het voer zitten gaan kippen eerder verenpikken. Het natuurlijke gedrag van kippen is 60% van de tijd zoeken naar voedsel. Door te kiezen voor meel, zijn de dieren langer bezig met zoeken, waardoor verenpikken afneemt (vergelijking met kruimel en korrel).

Excursie Opfok en leghennen

Chris Borren heeft zijn stal zelf ontworpen naar aanleiding van het project 'houden van hennen' en de basispunten die daaruit zijn voortgekomen. Het basisprincipe van de stal is dat de dieren zoveel mogelijk hun natuurlijke gedrag kunnen vertonen. Chris Borren vertelt over de medewerking vanuit de overheid: 'Iedereen wil graag innoveren, maar de wetgeving niet, die loopt hier jaren achteraan'. Op dit moment is hij nog aan het experimenteren met het voer voor zijn kippen, het is een nieuw concept dus is er geen referentie. Het voer komt van eigen land, waardoor het relatief makkelijk is om bij te stellen. De kuikens krijgen een steeds grotere stal, waarbij ook de temperatuur langzaam gelijk wordt gesteld met de buitentemperatuur. Op deze manier kunnen de kuikens langzaam wennen aan de buitentemperatuur, in tegenstelling tot scharrel waar ze vaak zomaar de schuiven openzetten. Ze beginnen met ongeveer 6500 kuiken die ze zelf opfokken. Er is een uitval van 7%. In de leghennenstal wordt stro gestrooid waardoor de dieren zelf hun voer moeten zoeken, wat aansluit bij hun natuurlijke gedrag. Ook is veel aandacht besteed aan het licht, om dit zo dicht mogelijk bij natuurlijk licht te laten komen.

In de toekomst willen ze kijken naar de mogelijkheid om via een adviesbureau hun ervaringen en kennis te verkopen. Daarnaast willen ze kijken naar de mogelijkheid om een eigen doosje te ontwikkelen, waardoor het eigen product beter herkenbaar wordt. Tevens willen ze kijken naar een korte keten. Ze vinden het belangrijk om in contact te blijven met de samenleving door mensen uit te nodigen op het bedrijf. 'Mensen stellen vragen, dat zet je aan het denken en dat leidt dan evt tot verandering'.

Vrijdag 21 november

Excursie Comfort Class stal

Nicky Sanders uit Den Dungen heeft pas ingrijpend zijn stal verbouwd volgens de richtlijnen van Comfort Class, waarbij rekening wordt gehouden met de tien basisbehoeften van het varken. Hij heeft nu een zichtstal waar bezoekers welkom zijn om de varkens te observeren.

Hij heeft 1200 vleesvarkens die in twee grote koppels worden gehouden. Centraal in de stal staat een 'voerarena', waartoe de varkens toegang hebben via een selectiepoort waar ze automatisch worden gewogen. Naar aanleiding van hun gewicht kunnen ze naar één van de drie voederruimtes. Zo is het mogelijk om ieder varken op maat te voeren en is het koppel beter uniform te houden. Ook kunnen slachtrijpe varkens automatisch geselecteerd worden. Dierenwelzijn is belangrijk bij het concept van Comfort Class. De dieren hebben volop leefruimte en kunnen tegelijk en onbeperkt eten en drinken. Er is daglicht in de stalen er zijn speeltjes voor de varkens. Er wordt geen gebruik gemaakt van stro; de dieren leven op een dichte vloer. De studenten zijn kritisch, sommige zijn van mening dat de welzijnsvoordelen bij dit concept wat overdreven worden.

Presentatie Bert van de Berg, Dierenbescherming

Bert van de Berg vertelt over de werkzaamheden van de dierenbescherming. De Dierenbescherming zet zich al jaren in voor een beter leven van dieren in de bio-industrie door overleg, lobby en zo nodig publieksacties richting bedrijfsleven en overheid.

Er wordt samen met overheid en bedrijfsleven hard aan de promotie van biologische producten maar er wordt ook erg ingezet op het in de markt zetten van producten tussen bio-industrie en biologisch in, waarbij de dieren een substantieel beter leven hebben dan in de bio-industrie. Van de Berg noemt dat 'wrikken' in de gangbare concepten om iets meer dierenwelzijn te bewerkstelligen. Als successen noemt hij scharrelvlees, de Volwaard-kip en Jumbo Bewust-varkensvlees.

Bijlage 5 Evaluatie studenten

Evaluatieformulier Seminar Duurzame varkens- en pluimveehouderij

- Student HAS Den Bosch Student WUR
 Student CAH Dronten Anders, nl.....

Hoe interessant vond je de programma-onderdelen? Geef een rapportcijfer van 1 tot 10 :
(beoordeel uiteraard alleen die onderdelen waar je bij bent geweest!)

- Excursie Groot varkensbedrijf (fam. Meerdink) _____
- Presentatie Robert Hosse, LEI _____
- Excursie Bunte Bentheimers (fam. Büning) _____
- Excursie Volwaardkip (Willy van Erp) _____
- Excursie Slachterij (Jaap de Wit) _____
- Excursie Jumbo Bewust (Jan Broenink) _____
- Excursie Familiestal (Henk de Lange) _____
- Presentatie Karel de Greef, ASG _____
- Presentatie Onno van Eijk, ASG _____
- Excursie Broederij Verbeek _____
- Presentatie Bert van Nijhuis _____
- Presentatie Marinus van Krimpen (Slow food) _____
- Excursie Opfok en leghennen (Chris Borren) _____
- Presentatie Peter Groot Koerkamp, ASG _____
- Excursie Comfort Class (Nick Sanders) _____
- Presentatie Bert van den Berg, Dierenbescherming _____

Wat vind je van de volgende stellingen?

(1: niet mee eens; 2 beetje mee eens; 3 neutraal, 4 bijna helemaal mee eens; 5 helemaal mee eens)

- Het programma zat goed in elkaar _____
- Het is belangrijk om zelf inspraak te hebben over het programma _____
- De samenwerking tussen studenten verliep goed _____
- Het was duidelijk wat er van je werd verwacht _____
- Er was genoeg ruimte voor eigen inbreng _____
- Ik heb genoeg inspraak gehad over de samenstelling van het programma _____
- Ik heb veel nieuwe ideeën opgedaan _____
- Ik heb veel geleerd van de discussies _____
- Ik kan wat leren van mensen van een andere opleiding _____

Heb je een bepaald soort bedrijf / een bepaald thema in het programma gemist?

Welk onderdeel vond je het leukst / meest leerzaam?

Wat moet de volgende keer echt anders?

Verder nog opmerkingen?

Bedankt voor het invullen!

Uitkomsten Studentenevaluatie

Evaluatie Seminar Duuzame Veehouderij	Gemiddeld	Gem. WUR	Gem. HAS DB
Programma-onderdelen			
Excursie Groot varkensbedrijf (fam. Meerdink)	7,2	7,3	7,0
Presentatie Robert Hoste, LEI	6,8	7,0	6,6
Excursie Bunte Bentheimers (fam. Büning)	7,2	7,8	6,6
Excursie Volwaardkip (Willy van Erp)	7,5	7,9	7,1
Excursie Slachterij (Jaap de Wit)	8,8	8,9	8,7
Excursie Jumbo Bewust (Jan Broenink)	6,8	7,3	6,2
Excursie Familiestal (Henk de Lange)	7,2	7,6	6,8
Presentatie Karel de Greef, ASG	7,1	7,4	6,8
Presentatie Onno van Eijk, ASG	6,3	7,2	5,4
Excursie Broederij Verbeek	nvt	nvt	nvt
Presentatie Bert van Nijhuis	6,6	6,7	6,4
Presentatie Marinus van Krimpen (ANU)	6,7	6,8	6,5
Excursie Opfok en leghennen (Chris Borren)	7,6	8,0	7,2
Presentatie Peter Groot Koerkamp (FTE)	7,0	7,1	6,8
Excursie Comfort Class stal (Nicky Sanders)	7,8	7,8	7,8
Presentatie Bert van de Berg, Dierenbescherming	6,3	7,3	5,2
Stellingen			
Het programma zat goed in elkaar	4,5	4,4	4,6
Belangrijk om zelf inspraak te hebben over programma	4,7	5,0	4,4
Samenwerking tussen studenten verliep goed	4,3	4,1	4,4
Het was duidelijk wat er van je werd verwacht	3,1	3,0	3,2
Er was genoeg ruimte voor eigen inbreng	3,5	2,8	4,2
Genoeg inspraak gehad over samenstelling programma	3,4	2,6	4,2
Ik heb veel nieuwe ideeën opgedaan	4,5	4,4	4,6
Ik heb veel geleerd van de discussies	4,3	4,1	4,4
Ik kan wat leren van mensen van een andere opleiding	4,5	4,8	4,2
Gemiddeld			
Programmaonderdelen:	7,1	7,4	6,7
Stellingen:	4,1	3,9	4,2

Heb je een bepaald soort bedrijf / een bepaald thema in het programma gemist?

- De vergelijking met gangbare bedrijven (5 van 7 reacties).
- Een mengvoederfabrikant (1 reactie).

Welk onderdeel vond je het leukst / het meest leerzaam?

- Slachterij (7 van 10 studenten),
- Excursie en discussie bij Henk de Lange; Familiestal (3 van 10),
- Nickie Sanders; Comfort Class (2 van 10).

Wat moet de volgende keer anders?

- Vergelijking met gangbaar (3 van 5 HAS-studenten),
- Studenten zelf een deel van het programma laten organiseren / meer inspraak geven over het programma (4 van 5 WUR-studenten).

Opmerkingen:

- *'Zou het meteen weer doen. Superinteressant, veel geleerd, goede organisatie.'*
- *'Leuke, leerzame, gezellige, informatieve week.'*
- *'Super!'*
- *'Meer dan de moeite waard.'*

Bijlage 6 Evaluatieformulier docenten

Evaluatie Seminar Duurzame Varkens- en Pluimveehouderij voor docenten:

Wat vonden jullie van:

1. De **opstartfase** van het seminar:

Wat ging goed, wat ging minder goed, wat is een verbeterpunt bij:

- Het *overleg* tussen organisatoren en docenten van WUR en andere opleidingen
- De *startbijeenkomsten* met studenten
- Het werken met '*teams*' van studenten
- Het door studenten *zelf laten organiseren* van een deel van het programma

NB Dat laatste is niet helemaal uit de verf gekomen. Wat vinden jullie van het idee? Voor- en nadelen? Mogelijkheid voor de toekomst?

2. Het **programma**:

Wat kwam goed uit de verf, wat minder, wat is een verbeterpunt bij:

- Het werken met *dagthema's* (economische varkenshouderij, castratie, huisvesting, pluimvee dierenwelzijn)
- *Samenhang* per dag tussen de onderdelen (excursies, lezingen, discussies)
- Bepaalde onderdelen in het bijzonder
- Het weekprogramma als geheel: (vol of leeg, los zand of samenhang, verhouding tussen excursie/lezing/discussie)

3. De **doelstelling**; kennisuitwisseling in het groene onderwijs.

Wat kwam goed uit de verf, wat minder, wat is een verbeterpunt bij:

- De interactie tussen Aio's, WUR- HAS- en CAH-studenten (sociaal en inhoudelijk)
- 'Leerzaamheid' voor de verschillende 'soorten' studenten
- Idem voor Aio's en docenten (zo ja, in welk opzicht?!)

4. De **vorm** (intensieve, externe excursieweek met ook een sociaal aspect)

Is deze vorm geschikt om de doelstelling te bereiken?

5. De **toekomst**; zijn dergelijke excursies voor herhaling vatbaar?

- Zo ja, op welke manier kan het worden ingepast in lesroosters (los element, onderdeel van een cursus of vak, puur excursie of ook meer inhoudelijk)?
- Is de opleiding bereid om daaraan bij te dragen? In welke vorm? (werving, begeleiding van studenten, financieel)?

Bijlage 7 Richtlijnen voor rapportage voor WUR-studenten

Seminar Duurzame Varkenshouderijsystemen Leidraad rapportage WUR studenten

Oke, we hebben nu wel genoeg geëvalueerd over hoe leerzaam en leuk het was; tijd voor wat verdieping om het maximale uit onze mooie week te halen.

De themateams zijn bij de varkensweek enigszins in het water gevallen, daarom de kans om je voor de eindopdracht te richten op datgene wat je zelf het meest interessant vindt. Het was een week waarin van alles viel te leren, maar ook een die veel nieuwe vragen oproept. Nu is het moment om daarmee aan de slag te gaan. Dus denk terug aan de week, loop je aantekeningen eens na, praat evt. nog eens met een excursiegenoot, en bedenk waar je meer over zou willen weten, wat naar jouw mening wat nader onderzoek/ uitzoeken verdient.

In het onderstaande geef ik een paar voorzetten om je een idee te geven wat voor soort vragen mij interessant lijken en hoe je daarmee aan de slag kunt gaan; Je kan er een uitkiezen, deze aan je eigen interesses of bevindingen aanpassen, of zelf je eigen vraag opstellen.

1

Denk bijvoorbeeld aan de rol van hygiëne op de bedrijven, hoe zat dat nou precies met dat Canadese zaagsel van Jan Broenink en hoe deed die Henk de Lange dat nou precies met dat stro, uitloop en SPF? Wat zegt de literatuur hierover, wat zijn mogelijk ervaringen elders? Kijk eens bij babyvoedingproducenten of die ook welzijnsclaims doen. Bel er een op en vraag of zij actief beleid ontwikkelen om veiligheid en dierenwelzijn te combineren, wat hun ideeën daarover zijn, of dat zij afwachten tot de markt/ de boer/ de overheid ergens mee komt?

Vgl.: <http://www.asg.wur.nl/NL/onderzoek/projecten/Veehouderij/High-healthvarkenshouderij/default.htm>

2

Of wil je meer weten over dierenwelzijn in de biologische varkens- en kippenhouderij: is het in alle opzichten beter gesteld met de dieren? Waar zitten precies de verschillen, en zijn dat dingen die eventueel te verbeteren zijn binnen het houderijsysteem? Worden de verschillen veroorzaakt door bijvoorbeeld milieu-overwegingen en kringloopidealen? Of ook mede ingegeven door andere ideeën over wat welzijn is of zou moeten zijn dan de gangbare? En hoe zit het met het tussensegment? De Volwaard kip van Willy van Erp is maar een beetje duurder dan gangbaar, is het leven ervan ook maar een klein beetje beter? Vergelijk onze bevindingen eens met die van ASG onderzoek, bijvoorbeeld de stellingen over de varkenshouderij in: <http://library.wur.nl/biola/bestanden/1853235.pdf> Of kijk eens naar dit ASG rapport over dierenwelzijn in de biologische veehouderij:

<http://www.asg.wur.nl/NR/rdonlyres/F81D8745-6596-4296-A292-8553950E2B98/40397/39.pdf>

Hoe zou je 'eigen' tussensegment houderijsysteem er uit zien? Waar zou je de nadruk op leggen, wat zou je minder belangrijk vinden, en waarom?

3

Antibioticagebruik: hoe zit het nou eigenlijk, gebruiken biologische veehouders gemiddeld / allemaal echt veel minder? Probeer eens wat cijfers te vinden, hoe zit dit in het buitenland? Wat zijn eigenlijk de problemen rond antibioticagebruik? Overheidsbeleid is er op gericht het gebruik terug te dringen, hoe doen ze dat en hoe sluit dat aan bij de ideeën van de boeren waar we langs zijn geweest? Speelt voeding een rol? En gedrag van de dieren? Wat is het beleid van fokkerijbedrijven hierbij, zouden robuustere dieren een oplossing kunnen zijn en zo ja wie werken daaraan?

4

Hoe verhouden de initiatieven van boeren om op innovatieve wijze dingen te verbeteren zich tot nationale, lokale, of EU regelgeving? Hoe beargumenteren de veehouders eventuele tijdelijke uitzonderingsposities en zouden deze kunnen worden omgezet in nieuwe generieke regels?

5

Gedrag van dieren is binnen de nieuwe houderijsystemen van zowel varkens- als kippenboeren een belangrijke succesfactor. Hoe spraken de verschillende boeren hierover?

Lees bijvoorbeeld eens het artikel over het inzetten van natuurlijk gedrag bij het ontwerpen van houderijsystemen: http://www.sfu.ca/~andrewf/Bos_et_a.pdf In hoeverre passen de ervaringen van bijv Chris Borren en Henk de Lange binnen deze benadering? Zijn er kanttekeningen bij het artikel te plaatsen?

6

Schaalvergroting: wat is er tegen, (en in welke vorm), gezien vanuit de verschillende opvattingen van de bezochte boeren vanuit hun praktijk? Zouden alle innovaties die we gezien hebben ook op megaschaal kunnen werken? Of is dat wellicht helemaal niet nodig?

Zoek eens wat argumenten die naar voren komen tegen schaalvergroting in de veehouderij en bekijk hoe deze gelden voor de bedrijven uit de week.

7

Er bestaat een ‘Maatlat Duurzame Veehouderij’, passen de bezochte boeren hierin? Zouden er goede redenen kunnen zijn waarom zij ervan afwijken en waarom dan precies? Zou je onderdelen van de maatlat anders willen formuleren naar aanleiding van wat we gezien hebben?

<http://www.smk.nl/nl/s419/SMK/Programma-s/Maatlat-Duurzame-Veehouderij/Criteria/c385-Varkens/p67-Maatlat-Duurzame-Veehouderij--Varkens>

http://www.smk.nl/files/categories/5/553/20081105_Beoordeling_verrijkingssmateriaal_MIAVamil.pdf

<http://www.smk.nl/files/certificates/MDV%20varkens%202008%20-%20criteria%20en%20beoordelingsrichtlijnen.pdf>

8

Of een wat abstractere vraag, maar een die zeker regelmatig terug is gekomen gedurende de week: In hoeverre zijn innovatieve boeren de motor achter verduurzaming van de landbouw? Wat zijn mogelijke obstakels voor boeren, geef eens wat voorbeelden. Of moet innovatie vooral van buitenaf komen? Van wur onderzoekers, ketenpartijen, overheid, maatschappelijke organisaties? Wat zou de leidende partij moeten zijn bij het tot stand brengen van verbeteringen als je kijkt naar de innovaties waar onze boeren zich mee bezig hielden? En zijn er ook verbeteringen die alleen van bovenaf tot stand kunnen worden gebracht?

Bronnen

Let op, jullie zijn WUR studenten. Dat betekent dus dat jullie wat dieper op de ervaringen zullen moeten ingaan, door zelf relevante literatuur te zoeken, en deze te relateren aan de praktijkvoorbeelden waar we mee kennisgemaakt hebben.

Zoek eens op de sites van WUR en ASG; <http://www.verantwoordeveehouderij.nl/> Of:

<http://www.kennisonline.wur.nl/Onderzoek.htm>; En

<http://www.asg.wur.nl/NL/publicaties/Eigenpublicaties/Rapporten/default.htm>

Wat is de mening van ZLTO, zijn er buitenlandse boerenorganisaties die op websites iets zeggen over een onderwerp, met wellicht heel andere aandachtspunten?

Lees eens een verslag van een kamerdebat <http://www.geencommentaar.nl/parlando/>, of een beleidsnota, bijvoorbeeld de nieuwe nota dierenwelzijn: http://www.minlnv.nl/cdlpub/servlet/CDLServlet?p_file_id=22066

En vergelijk de discussies daar en de voorschriften die er uit resulteren eens met de ervaringen van de bezochte veehouders. Kan je wat argumenten leveren uit de praktijk die in de commissievergadering niet aan de orde zijn gekomen, of een advies formuleren over mogelijk alternatief beleid?

Of kijk eens wat organisaties als Varkens in Nood of Wakker Dier schrijven over huisvestingssystemen; zijn we dingen tegen gekomen die hun oordeel over gangbaar, biologisch, of 'mega'bedrijf zou moeten nuanceren? Kijk bijvoorbeeld eens rond op:

<http://www.animalfreedom.org/paginas/informatie/informatie.html>; Zouden deze organisaties zich minder op stalsystemen (legbatterijen afschaffen etc) moeten richten, en meer praktisch op manieren om alternatieven goed te managen? Hoe dan precies?

Denk ook aan wat de veehouders zeiden dat ze zelf nog zouden willen verbeteren; wat zijn de praktische problemen waar ze mee kampen, bijvoorbeeld in het combineren van groepshuisvesting en staarten/mestgedrag/verenpikken, etc;

Je kunt hierbij natuurlijk ook gebruik maken van de discussies tijdens en na de bedrijfsbezoeken gedurende de week, of google een onderzoeker die je interessant vond voor nog wat achtergrondrapporten of –artikelen.

Om de opdracht wat boeiender te maken moeten jullie in het verslag je richten tot onze vrienden van de HAS; Een mooie uitdaging, zij verwachten (nog steeds) heel wat van die Wageningers met hun theoretische kennis en brede perspectief op ontwikkelingen, anderzijds zul je je bevindingen op een begrijpelijke en bij de praktijk aansluitend niveau moeten formuleren. Jullie weten inmiddels dat je ze niet zomaar iets wijs kunt maken, maar ook dat ze (net als wij eigenlijk als het goed is) na inhoudelijke argumenten of het aandragen van een nieuw perspectief toch soms hun ideeën bijstellen.

→ *Voor je eindverslag heb je contact opgenomen met minimaal één HASser en geef je kort zijn (of haar) visie op het thema en een reactie op je bevindingen weer.*

Vind je de opdracht nog niet concreet genoeg? Vind je het lastig een mooi onderwerp te kiezen? Wil je nog wat tips over relevant literatuur of organisaties? Aarzel niet, maar mail clemens.driessen@wur.nl met wat je denkt dat je zou willen doen en bespreek je ideeën. Of probeer dat eens met Egbert Lantinga voor wat achtergrondinformatie over biologische veehouderij, of bij Peter Groot Koerkamp als je meer wilt weten over systeeminnovatie, of ga daarvoor naar Hanneke, wend je tot Matthijs als je wilt weten hoe een en ander zo gekomen is in de intensieve veehouderij, of bel Wanka wat hij nou eigenlijk geleerd heeft.

We zien bijzonder uit naar jullie stukken. Het gaat er om dat je het voor jezelf zo interessant mogelijk maakt en een goed achtergrondverhaal hebt om aan onze HAS-sers te vertellen. Als je per se een voorschrift wilt: minimaal 4 pagina's A4, maximaal 20; maar het gaat om het informatieve gehalte en de moeite en creativiteit die je erin hebt gestoken om iets uit te zoeken en te verbinden met de praktijkervaringen. Ik heb van ieder van jullie actieve bijdragen genoten in onze week, maar nu zul je toch echt nog even aan de bak moeten. Uiteraard het liefst binnen de gestelde ECTS: dus denk niet te lang na, ga aan de slag met wat je wilt weten en schrijf direct op wat je tegenkomt. Succes!